

BÓKA ÉVA:

EURÓPA ÉS A TÖRÖKÖK

(Válogatás a török birodalom megdöntésére született 16–17. sz-i tervekből)

A kereszténység harca a török ellen szinte egyidős magával a török terjeszkedéssel. Az oszmán-török birodalom megszületése, páratlan győzelmek és hódításai kihívást jelentettek a kereszténység számára – amely szó Nyugat-Európában mintegy a 17. század közepéig Európát jelentette.¹ E kihívásra a kereszténység évszázadokon keresztül tartó harccal válaszolt. A Konstantinápoly elfoglalását követő évszázadokban hatalmas mennyiségű irodalom – felhívások, tervek, prédikációk – született, amely a török birodalom korabeli helyzetét, a birodalom elfoglalásának és megdöntésének a módzatait, a keresztény összefogás lehetőségeit tárgyalja és török elleni keresztes hadjáratra és védekezésre szólítja fel a keresztény uralkodókat.² Híres pápák, közöttük X. Leó, V. Pius, VIII. Kelemen, XI. Incze, neves uralkodók – I. Ferenc, I. Miksa, IV. Henrik, XIV. Lajos, I. Péter, Napóleon –, diplomaták és politikusok – de Grandchamp, La Noue, Sully, de Brèves, József barát –, humanisták és tudósok – Erasmus, Leibniz, Volnay –, foglalkoznak munkáikban a török ellenes harc kérdéseivel.

Mivel e témának óriási irodalma van, az anyag nagysága és olykor elérhetetlensége³ miatt nem tűzhetjük ki célunkul azt, hogy ezt az irodalmat teljesen feldolgozzuk. E kis válogatás keretében szeretnénk azonban tájékoztatni az olvasót erről az irodalomról, néhány fontosabb és a korszakra jellemző 16–17. században született tervet megemlítve.

A török ellenes harcok irodalma több szempontból is érdekes: egyrészt, mert tükrözi a török elleni harcok korabeli ideológiája és a hatalmi politika közötti kettősséget, másrészt, megfigyelhető az a folyamat, amely során a 16. században még lényegében vallásos indíttatású és vallásos ideológiai keretbe foglalt török ellenes harc, a 17. század második felére a hatalmi érdekek megvalósításáért folytatott nyílt diplomáciai küzdelemmé válik, s a vallásos keretek lényegében eltörpülnek. Nyomon követhetjük továbbá azt is, hogy a török elleni háborúról alkotott elképzelések hogyan gazdagodnak újabb – a társadalmi fejlődést szolgáló – követelményekkel, s hogyan tevődik át a keresztény egység ideológiájáról a nemzetire – a haza védelmére – a hangsúly, amelyhez a társadalom és a hadsereg reformjának javaslata járul.

Évszázadokon keresztül harcolt Európa a törökök ellen és ezen irodalom tanúsága szerint szerette volna megsemmisíteni ezt a birodalmat, amelynek felosztását azonban majd csak 1920-ban a sèvres-i béke pecsételte meg. Felmerül a kérdés, hogy ez a birodalom miért tudott ily sokáig ellenállni Európa nyomásának. A kérdés kielégítő megválaszolását szintén nem tűzhetjük ki célunkul, azonban e néhány 16–17. századi török ellenes tervezet bemutatása hasznos adalékkul szolgálhat a válaszadáshoz.

Az oszmánok elleni harc fő szervezője a 16–17. században a pápaság volt, s még mindig a keresztes hadjáratok idején bevált jelszavakat hangsúlyozta: a keresztény vallás védelmében keresztes hadjáratot hirdetett a hitelenek ellen.⁴ A pápaság a 15. század folyamán sikertelenül próbálkozott a török elleni keresztes hadjáratok szervezésével, s a keresztény összefogás kudarca egyre nyilvánvalóbbá vált.⁵ Eredménytelenül végződtek Szép Fülöp burgundiai herceg⁶ és VIII. Károly francia király⁷ tervezett akciói is.

A 16. század elején – a korábbi sikertelen vállalkozások ellenére is – megélné a török elleni agitáció. X. Leó pápa szólította ekkor harcba a keresztényeket a török ellen,⁸ s pápasága kezdetén kialakulóban volt a keresztény uralkodók nagyszabású török ellenes szervezkedése. X. Leó kiterjedt levelezést folytatott az európai uralkodókkal, 1517-es bullájával pedig fegyverszünetet proklamált a keresztény uralkodók között. Úgy tűnt, hogy sikerül létrehozni I. Ferenc francia király, V. Károly spanyol király és Németalföld ura, VIII. Henrik angol király, II. Lajos magyar király továbbá a dán és a lengyel király együttműködését a török ellen.

Ezidőből származik a török ellenes harccal foglalkozó röpiratok és tervezetek közül az egyik legjelentősebb, az „*Anschlag wider die Türken*” (1518.)⁹, amelyet ferencesrendi szerzetesek készítettek X. Leó számára. Ez lényegében az egyházi szervezetekre és a kereszténység mozgósító erejére épített, nagyszabású török ellenes megsemmisítő hadjárat tervét tartalmazta, amely során Európa keresztény uralkodói ellentéteiket félretéve közösen harcolnának. A keresztény hadsereg kérdését tárgyalva felmerül benne a köznépre építendő hadsereg gondolata is.

X. Leó pápa tervének megvalósítását azonban megakadályozta, hogy V. Károlyt 1519-ben német-római császárrá választották. I. Ferenc francia király, aki maga is pályázott a császári címre, hirtelen a Habsburgok által bekerítve találta magát, s többé nem lehetett szó a francia király és a német-római császár török elleni közös fellépéséről. Ekkor keletkezett az az évszáz-

zados Habsburg-francia ellentét, amely során a francia királyok szerettek volna kitörni az országot körülvevő Habsburg gyűrű szorításából, Spanyolországot és a német területeket igyekeztek szétválasztani, s francia befolyás alá vonni. S mivel a török hódítások keleten a Habsburgokat gyengítették, természetesen adódott a francia-török szövetség politikája a Habsburgok ellen. Ettől kezdve Európának a török birodalomhoz való viszonyában megjelenik egy kettősség, a török elleni harcot szorgalmazó ideológia és a török szövetséget felhasználó hatalmi politika között, s ez a kettősség végigkíséri az általunk tárgyalt korszakot.

A francia-török együttműködés létrehozásában az első lépést I. Ferenc anyja tette, aki miután I. Ferencet 1525-ben Páviánál V. Károly foglyul ejtette, azzal a kéréssel fordult Szulejmán szultánhoz, hogy indítsa támadást Magyarországon. S amikor V. Károly császár és a Porta között 1533-ban folytak a béketárgyalások, I. Ferenc Jean de la Forest-et Franciaország konstantinápolyi követeként a Portára küldte a kapcsolatok felvételére. Forest 1535-ben a törökökkel Habsburg-ellenes szövetséget hozott létre és megkötötte a kapitulációk néven ismert kereskedelmi egyezményt, amely jelentős privilégiumokat biztosított a francia királynak a török birodalom területén. I. Szulejmán szultán az I. Ferenc francia királlyal kötött szövetséggel lényegében bekapcsolta a török birodalmat az európai hatalmi rendszerbe, s ettől kezdve a török birodalom nem csak, mint ellenség, hanem mint szövetséges is aktív részesévé vált az európai hatalmi viszonyoknak.

A 16. század első felében X. Leó pápa agitációja és a török magyarországi hódításai visszhangjaként születtek meg Luther, a reformátor, Erasmus, a híres németalföldi humanista, Nannius németalföldi tudós, Cuspinianus német orvos és irodalmár, I. Miksa császár tanácsadója, és az utazó Geordevits munkái. E munkák közös vonása, hogy bennük tovább él még a kereszténység eszméjének mozgósító erejébe vetett hit, és a vallási motívumok. A kereszténységet felszólítják a török elleni fellépésre, akiket egyesült erővel Ázsiába kell visszaszorítani. A török terjeszkedés sikereit a keresztények közötti állandó háborúkkal és ellentétekkel magyarázzák, amelyek megakadályozzák, hogy egyesíteni tudják erőiket a török ellen.

Luther Márton ún. „Tábori prédikációja” az *Eine Heerpredigt wider den Türken*, amelyet 1529-ben Wittenbergben adtak ki először, a század folyamán több kiadást is megélt.¹⁰ Luther prédikációja a vallási formákban gondolkodó 16. század emberéhez szólt. Luther igyekszik megmagyarázni hűveinek, hogyan kell tekinteniük a törököt, és hogyan kell értelmezniük az ellene folytatott harcot. Dániel próféta látomását értelmezve jutott el

– mondja – arra a következtetésre, hogy a próféta látomásaiban negyediként megjelenő tíz szarvú fenevad, amely mindeddig a legnagyobb pusztítást vitte végbe, és amelynek három szarva letörött – nem egyéb, mint tíz, a római birodalomhoz tartozó királyság. A szörnynek nőtt azonban egy tizenegyedik szarva is, és ez nem lehet más, mint a török birodalom. Ez a tizenegyedik szarv pedig úgy nőtt, hogy közben három letörött, ami azt jelenti, hogy a török a tíz királyságból hármat elpusztít. (Ázsia, Egyiptom, és Görögország elfoglalása.) A kereszténység és a mohamedanizmus, vagyis a gondviselés és az ördög világméretű harcáról van tehát szó, amelyben végül is a gondviselés kell, hogy győzedelmeskedjék. Minden keresztény hívőnek harcolnia kell tehát az „ördög fegyveresei”, a török ellen. Luther arra a következtetésre jutott, hogy bár szenvedés, nyomorúság éri még a török által a keresztény világot, a török hatalma tovább már nem fog növekedni, hatalma most van delelő pontján.

Erasmus, „*Utilissima consultatio de Bello Turcis inferendo et obiter enarratus Psalmus XXVIII per D. Erasmus Roterodanum opus recens et natum et aeditum.* (1530)” című vitairatában¹¹ a törököket barbároknak nevezi. E vitairat lényegében vádirat a török ellen és védőbeszéd egy újabb kereszties hadjárat mellett. Vádolja azokat az európai uralkodókat és minisztereket is, akik a török elleni hadjáratra keservesen összegyűlt pénzt elherdálják. Cáfolja azokat a vélekedéseket, melyek szerint a török hódítás csak Magyarországot fenyegeti és felháborodását fejezi ki azokkal szemben, akik azt hangoztatják, hogy bizonyos keresztények jobban szeretnének inkább a török, mint egyéb európai keresztények vagy a pápa fennhatósága alatt élni. Szerinte a török birodalom a többi régi nagy birodalomhoz hasonlóan el fog pusztulni.

Nannius 1536-os keltezésű felhívása Erasmuséhoz hasonló gondolatokat tartalmaz. A „*Petri Nanni Alkmariani declamatio De bello Turcis inferendo*” című kis füzetecskét Oláh István esztergomi érseknek ajánlja.¹² Véleménye szerint a törököket le lehet győzni, ha az összes keresztény felkel és harcba indul ellenük. Láthatták a keresztények Corvin Mátyást a török elleni küzdeni és Szulejmánt arra kényszerülni, hogy megfutamodjon Bécs sikertelen ostroma után. A török lényegében a keresztények közötti ellentétek miatt tud hódítani. Békét kell teremteni Európában a pápa segítségével és a császár által adott jelre a török ellen kell vonulni.

Cuspinianus, német orvos és irodalmár, I. Miksa császár titkos tanácsadója a „*De turcorum origine, religione, ac immanissima eorum Christianos tyrannide, deque viis per quas, Christiani Principes Turcos profligare et*

inuadere facile possent...” című könyvében¹³ felhívást tett közzé. Cuspinianus a török közeli végét jósolva hivatkozik egy Konstantinápoly elfoglalását közvetlenül megelőző jóslatra, amely szerint a város pontosan nyolcvan év múlva fel fog szabadulni, s ennek most éppen itt lenne az ideje. Leírja egy nápolyi asztrológus azonos jövendölését is. Emlékeztet továbbá egy régi magdeburgi krónika soraira, melyek szerint Nagy Károly egyik leszármazottja vissza fogja állítani a keleti birodalmat. A továbbiakban Cuspinianus áttekinti a török történelmet, ír a törökök eredetéről, Konstantinápoly és a Balkán meghódításáról, elemzi a birodalom – legfőképpen a vallás és a hadsereg – szervezetét. A török elleni kereszties hadjáratot úgy képzeli el, hogy a keresztények csapatai Macedóniában gyülekezzenek, ahol a török elnyomás alatt élő népek élmezénék őket. A keresztények kövessék Xerxes, Hannibál, Caesar és Hunyadi János példáját. Felhívást intéz V. Károlyhoz, hogy legyen a kereszties hadjárat vezetője. Magyarországnak és a Habsburgoknak pedig szintén egyesülnük kellene.

A 16. század közepén az egyik legerjedtebb és később is több kiadást megélt munka Georgevits Bertalan „*De Turcarum moribus Epitome*” című műve (1553)¹⁴, amelynek gondolatait későbbi tervekben is megtalálhatjuk. Georgevits utazó volt, a 16. század elején született és 1560-ban halt meg Rómában, 13 évet töltött török fogságban, a törökök többször eladták rabszolgának, végül is a jeruzsálemi ferencesrendi barátok mentették meg. Török nyelven írt egyik korábbi jóslatában Cuspinianushoz és Lutherhez hasonlóan ő is a török birodalom közeli bukását jövendölte. A „*De Turcarum moribus Epitome*”-ban „*Exhortacio contra turcas*” címmel találunk egy felhívást, amelyben török elleni hadjáratra szólít fel. Elmondja, hogy a keresztények közötti viszályok egyre fokozódnak, s ha nem egyesítik erőiket, a török még sok szerencsétlenséget fog okozni nekik. Ugyanitt foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy milyen legyen a török ellen kiállítandó keresztény hadsereg. Szerinte a keresztények egyesített hadseregébe a német fejedelmeknek ötvenezer gyalogost, húszezer lovast kell küldeniük. Az olaszoknak ugyanennyit kellene kiállítaniuk. Spanyolországnak és Franciaországnak szintén támogatniuk kellene a keresztény hadsereget. Hollandiától húszezer gyalogost és tízezer lovast vár, Magyarországnak, a Morva és a Cseh tartományoknak, Sziléziának és a Duna mellett fekvő országoknak pedig hatvan-ezer lovast kell kiállítaniuk. Ha létre tudnák hozni a keresztények ezt az egyesült hadsereget, akkor ezzel az erővel fel lehetne szabadítani Görögországot és Thrákiát. A továbbiakban Georgevits arról a különbségről ír, amely a keresztény és a török harcosok között megfigyelhető. A keresztények csak

a zsoldra gondolnak, míg a törökök, akiknek olyan nagyszerű vezérük van, mint Szulejmán, elszántak. Georgevits végül is azt a következtetést vonja le, hogy a katonák ereje minden korszakban abban az eszmében rejlik, amelyben hisznek és amely vezéri, lelkesíti őket.

Ezekben a tervekben tovább él a kereszténység egységes török elleni összefogásában való hit, amelyet vallási motívumok kísérnek. Találunk azonban bennük új elemeket is. Luther például a török kiűzéséhez fontosnak tartja a hívők erkölcsi megújulását, a saját fogyatékoságok megismerését és leküzdését. Megjelenik továbbá az az igény, hogy a török hatalom természetét és a török hadsereg szervezetét megismerjék. A török hadsereg szervezetét az európaival hasonlítják össze. A zsoldos hadsereget kritizálják és rámutatnak a harcost vezérlő eszme fontosságára. E tervek szerzői a török hatalom közeli végét jóslják, ez azonban elhamarkodott ítéletnek bizonyult, mivel a törökök II. Szulejmán alatt egyre terjeszkedtek. Így az emberek hite hamarosan megingott ezekben a jóslatokban.

1566–1567-es kelezésű De Guillaume de Grantrye de Grandchampsnak, Franciaország konstantinápolyi követének nagyszabású terve.¹⁵ Grandchamps azt tervezte, hogy megszerzi magának a moldvai és a havasföldi fejedelemség trónját, és a francia hugenottákat áttelepíti ide, véget vetvén ezáltal a vallásháborúknak. A hugenották – akiknek a vallása hasonló, vagy legalábbis közelíthető a törökökéhez – elfoglalják e két fejedelemséget, majd egyesülnek Lengyelországgal. Az így létrejött erős állam sikeresen támadhatja meg mind a Habsburgok birodalmát, mind a törököket. E terv kapcsolódott a francia politikai tervekhez, Medici Katalin ugyanis valóban szeretett volna megszabadulni a hugenottáktól, akiket Erdélyben, vagy a román fejedelemségekben akart letelepíteni. 1567-ben azonban kitört a második vallásháború és a Szent Bertalan éj bekövetkeztének már nem lehetett elejét venni.

A 16. század második felében, a török terjeszkedés újabb eredményeket ért el a Földközi-tenger medencéjében: Ciprus, Kréta és Tunisz török kézre került. Spanyolország és Velence hajlott a törökellenes együttműködésre, mivel szerettek volna határt szabni a törökök terjeszkedésének a Földközi-tenger medencéjében. Míg V. Pius pápa elődei sikertelenül próbálkoztak a keresztények egyesítésével, addig 1571-ben kedvező alkalom nyílt erre, V. Pius pápa sikerrel teremtette meg a keresztények összefogását.¹⁶ A spanyol-velencei-pápai szövetséges hajóhad 1571. októberében Lepantónál Don Juan D'Austria vezetésével hosszú idő után először mért stratégiai-lag is döntő csapást a törökök földközi-tengeri hatalmára.

A lepantó győzelemnek óriási visszhangja volt Európában. 1571-et követően egyre szaporodtak a fantasztikus tervek és optimista jóslatok. Programot azonban csak kevesen tudtak adni. A 16. század második felében újra kiadták Luther és Georgevits fentebb már említett munkáit. Egy 1571 – 72-ben V. Pius pápának ajánlott olasz terv¹⁷ azt javasolja, hogy a pápa ves-sen ki általános adót a kereszties hadjárat költségeinek fedezésére. A Habs-burg császár szövetkezzen a perzsákkal, s míg ők a szárazföldön támadnak, II. Fülöp tengeren támadja meg a törököket. A török fennhatóság alatt élő fejedelemségek pedig – amelyek alig várják, hogy felszabaduljanak – fellá-zadnának a keresztények támadásával egyidőben. Egy másik olasz terv¹⁸ az előbbinél pesszimistább hangot üt meg, amikor a keresztény összefogás esé-lyeit latolgatva megállapítja, hogy nehéz cselekvésre készíteni azokat a ke-resztény uralkodókat, akiket nem érint közvetlenül is a török támadás ve-szélye. Lengyelországra és Oroszországra nem lehet számítani, Ausztria gyen-ge, Franciaország a Habsburg-ház ellensége, Anglia és Svédország pedig föld-rajzilag túl távol van ahhoz, hogy segíteni tudjanak.

A tényleges erőviszonyokkal lényegében csak Gislenius Busbequius, németalföldi nemes, Itáliában tanult humanista számolt. Mint I. Ferdinánd, majd Miksa és Rudolf császár diplomatája többször járt Konstantinápolyban és kiváló ismerője volt a török viszonyoknak. Busbequius a „*Projet de guerre contre les Turcs*” című tervezetében¹⁹ abból indul ki, hogy a török hatalom még mindig erős. Felszólítja a kereszténységet, ne hagyják, hogy a török el-tiporja őket. „Csak a hadseregben lehet minden reményünk” a törökkel szemben – írja, majd részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek miatt a keresztények sikertelenek a törökkel szemben. Arra a következtetésre jut, hogy az idegenekből álló zsoldos hadsereg helyett olyan hadseregre lenne szükség, amelyet a haza védelme, a hazaszeretet vezérel. A legjobb katonák-ká szerinte az egyszerű vidéki emberek válnak, mivel szívósak és halálra szántak. Merítsen a kereszténység a római történelem példatárából – java-solta Busbequius. A török elleni harc sikerességéhez elkerülhetetlenül szük-ségesnek tartja azt is, hogy az egyes országok rendezzék belső állapotaitak, és hozzanak létre ütőképes hadsereget.

Busbequius felülemelkedett a vallási kérdéseken és már nem a keresz-ténység egyetemes védelmére, hanem a haza megvédésére szólított fegyver-be, mivel az ország lakóinak közös érdeke a török kiűzése. Egy ország lakói-nak ereje azonban kevés volt a török ellen, nemzetközi szövetségre volt szük-ség még a 17. sz. végén is. Busbequius korát meghaladó javaslatai csak ké-sőbb váltak aktuálissá.²⁰

Az európai politika szempontjából egy másik újdonság volt Báthory István erdélyi fejedelem terve, aki a törökök által legjobban veszélyeztetett, avagy a török elnyomás és hódoltság alatt élő kelet- és közép-európai országok összefogására tett javaslatot. Erdély, Lengyelország, Oroszország, Havasalföld, Moldva összefogását tervezte a török magyarországi hatalma ellen.²¹

A X. Leó pápa által is javasolt tervhez nyúl vissza a kiváló francia hadvezér, La Noue kapitány, aki a „*Discours politiques et militaires*” (1587.) című munkájában²² ecseteli a keleti keresztények nehéz sorsát. Azt javasolja, hogy a Habsburg császár a magyarokkal egyesülve Boszniából, az olaszok, franciák és velenceiek pedig albán kikötőkből támadjanak a törökök ellen és szabadítsák fel a görögöket. A spanyolok, portugálok és angolok Gallipoli kikötőjében szálljanak partra és innen kiindulva foglalják el Konstantinápolyt. Az erdélyieket, havasalföldieket és Moldvát pedig ezzel egyidőben fel kell lázítani. La Noue előre jelzi, hogy a felosztásnál komoly ellentétek lesznek a keresztények között. Terve nagy visszhangra talált, később a 17. század második felében Turenne, a híres francia hadvezér és de Chavigny francia teológus felelevenítette.

VIII. Kelemen pápa (1594–1600) résztvett az osztrák Habsburgok török ellenes harcaiban és a tizenöt éves háború során a pápa jelentős pénzösszegekkel segítette a Habsburgok török ellenes harcait. 1592-ben felhívással fordult Rudolf császárhoz egy török elleni kereszties hadjárat létrehozására. Ezzel egyidejűleg misszionáriusokat és legátusokat küldött a Keletre, hogy a keresztényeket a törökök ellen lázítsák. Szorosan kapcsolódik VIII. Kelemen pápa tervéhez²³ Cumuleo atya missziója²⁴, akinek a havasalföldi és moldvai fejedelemtől és a tatár kántól kellett megérdeklődnie, hogy milyen segítségre számíthat részükről és lázítania kellett a keresztényeket a török ellen. Cumuleo atya jelentéseiben arról számolt be, hogy a keleti keresztények várják, hogy felszabadítsák őket a török uralom alól, és hajlandók együttműködni. VIII. Kelemen pápa Lengyelországot, az Erdélyi Fejedelemséget, az osztrák Habsburgokat török elleni kereszties hadjáratra szólította fel. IV. Henriket is szívesen látta volna a szövetségben. Ezzel egyidejűleg a pápa egy belső összeesküvés szálait szövögette a birodalom „szívében” a szultán megbuktatására. Az olasz származású híres Sinan pasát (eredeti nevén Scipione Cicala) akarta trónra juttatni. Terve szerint a Szent Föld és Görögország III. Fülöpé, Magyarország és Erdély az osztrák császáré lett volna. E terv kivitelezését megakadályozta a török elleni perzsa támadás. Sinan pasát a törökök ugyanis a perzsák ellen küldték, akiktől vereséget szenvedett.

Említést érdemel de Lutio terve is (1600.), amely szerkezetét tekintve számos későbbi 17. századi terv (így pl. XIV. Lajos tervezete) mintájául szolgált. A „*Dinastia ottomana, in che stato si trovi et come possa finire...*” két részből áll.²⁵ Az első részben de Lutio ismerteti a jelentősebb szultánok történetét, a szultáni hatalom helyzetét, a hadsereg szervezettségét, kritikával illeti a Koránt. Véleménye szerint a török birodalom is ugyanarra a sorsra jut majd, mint a régi nagy birodalmak, fel fog bomlani a római birodalomhoz hasonlóan. „A birodalom minden szerve súlyos beteg ... a szultán teljhatalmú úr, a miniszterek csak szolgák ... a divánnak nincs semmi hatalma ... senki sem mer ebben a birodalomban ellentmondani a szultánnak.” A második részben felhívást intéz a keresztény fejedelmekhez egy török elleni közös hadjáratra. A Habsburg császárt látja a vállalkozásban a legjobban érdekeltnek, de IV. Henriket, a lengyel királyt és Oroszországot is csatlakozásra szólítja fel.

1600. és 1620. között mintegy 11 terv született a török ellen, ezek közül 7 francia volt.²⁶ A francia tervek nagy számát a franciák kelet iránti fokozott kereskedelmi és gazdasági érdekei magyarázzák. Az európai hatalmak török birodalomhoz való viszonyában egy új szempont jelenik meg, s ez a török birodalom, avagy a birodalom feletti befolyás megszerzésében való vetélkedés. Ettől kezdve a vallás már inkább csak ideológiai keretként szolgál, amely mögött egyre kézzelfoghatóbban jelennek meg a hatalmi törekvések.

E 17. század eleji tervek a korábbiaknál nagyobb súllyal számítanak a török birodalom területén élő elnyomott népek és keresztények fellázítására, akiket vagy a francia király – amint azt de Minotto tervezi 1609-ben –, vagy az osztrák császár (De Bertucci terve szerint) szabadítana fel.

De Chavigny (1524–1604), francia tudós, a teológia és a jog doktora „*Discours parenelique sur les choses turques, divisé en trois livres*” (Lyon, 1606.) című vitairata²⁷ egyik fejezetében azt javasolja, hogy a „keresztény köztársaság” (Republique Chrestienne) számára hozzanak létre közös hadsereget, foglalják el Görögországot, és Thrákiából indítsanak támadást a kereszténység közös ellensége, a török ellen, amely megsemmisítéssel fenyegeti Európát. A vitairat első és második részében Chavigny a fentebb érintett Georgevitset másolja le latinból franciára fordítva. Hatottak rá Busbequius és La Noue gondolatai is.

A 17. század elején született tervek közül az egyik leghíresebb IV. Henrik francia király ún. „*Nagy Terve*” (1607.). Igazi szerzőjének Sully-t, IV. Henrik miniszterét tartják. E terv Sully „*Mémoires des Sages et Royales*

Oeconomies d'Etat de Henry le Grand” című művében található meg.²⁸ Sully egy 15 államból (1. Német birodalom, 2. a Pápai állam, 3. Franciaország, 4. Spanyolország, 5. Anglia, 6. Magyarország, 7. Csehország, 8. Lengyelország, 9. Dánia, 10. Svédország, 11. Lombardia, 12. Velence, 13. Olasz köztársaságok, 14. Hollandia, 15. Svájc) álló konföderált európai köztársaság tervét fejt ki. Oroszországról nincs szó Sully tervében, mivel azt ezidőben barbár államnak tekintették. A törökök – ugyanúgy, mint a moszkvaiak – ki lesznek tiltva a keresztény konföderációból. A kereszténységnek szakadatlan háborút kell ellenük vívnia, amíg csak ki nem vonulnak Európából. A konföderációban résztvevő 15 államnak erői arányában haderőt kell kiállítania egy közös keresztény hadsereg létrehozására, amely állandó harcot folytatna a hitetlenek ellen. A terv szerint a törökök mindössze egy év haladékot kapnának arra, hogy válasszanak két lehetőség között: vagy javakkal együtt áttelepülnek egy nekik megfelelő országba, vagy áttérnek annak az országnak a vallására, amelynek a területén tartózkodnak. Moszkvának még várnia kell arra, hogy idővel az európai koncertbe beléphessen.

A konföderáció hadserege 273.800 katonából és 117 hajóból állna, a francia király, mint „legkeresztényibb király” vezetése alatt. A törökkel határos államokat, így Magyarországot, Ausztriát, Erdélyt, Horvátországot meg kell erősíteni, hogy védekezni tudjanak a törökök meg-megújuló támadásaival szemben. Sully Magyarországot egyébként Havasalfölddel és Moldával akarta egyesíteni.

A tervet ismerte és helyeselte a brandenburgi és a kölni választófejedelem, Velence és Savoya, valamint a pápa. Előterjesztették a lengyel, a magyar és a cseh király, továbbá az erdélyi fejedelem elé, akik elfogadták; egyedül a Habsburgok ellenezték.

A Nagy Terv érdekessége az a korát meghaladó gondolat, hogy a keresztény Európa 15 államának konföderációjában a vitás ügyeket, hatalmi ellentéteket közös törvényszékek, és egy állandó választott nemzetközi bíróság útján kívánta rendezni. E nemzetközi bíróság legfőbb szerve az Általános Tanács lenne, amely 60 képviselőből (minden állam 4–4 képviselőt küld) állna és székhelye Európa közepén Metz, Nancy vagy Köln lett volna. IV. Henrik halála és a Habsburgok ellenállása, akik a terv mögött a francia király európai hegemoniára való törekvését látták meghúzódní, megakadályozta Sully tervének megvalósítását. (Később 1713-ban St. Pierre abbé (1658–1743) újra elővette ezt a tervet.)

A franciák 1613–1618 folyamán azon mesterkedtek, hogy Gonzaga Károlyt, Nevers hercegét ültessék a bizánci trónra, aki anyja révén a Palaio-

logos dinasztia leszármazottja volt, s így igényt tartott a keleti birodalom koronájára és követelte jogait a konstantinápolyi trónra. Gonzaga Károly nagy szervezkedésbe kezdett.²⁹ Követeket küldött a görögökhöz, Szerbiába, Albániába, Boszniába, Macedóniába, Bulgáriába, Dalmáciába. Havasalföld és a Moldvai fejedelemség segítségére is számított. A pápa és a spanyol király támogatását is sikerült megszereznie.

Gonzaga Károly tervéhez kapcsolódik a korszakban talán a legnagyobb szabásúbb terv, amelyet József kapucinus barát, Richelieu bizalmasa és munkatársa terjesztett elő.³⁰ József Atya XIII. Lajos francia királyt a világ leg-hatalmasabb uralkodójává akarta tenni és e célból a török birodalom elfoglalását tervezte. Európa keresztény fejedelmei az oszmánok által leigázott népek, valamint egyes ázsiai és afrikai államok hatalmas szövetségben egyesülnének a török elleni hadjáratra. Tervéhez a kiindulási alapot Gonzaga Károly kereszties háborús készülődése adta. A két terv végül is összefonódott és 1616-ban József atya, Richelieu és Gonzaga Károly szövetkeztek. A pápa habozott, a Habsburg császár pedig elutasította e terv támogatását. Európában azonban ekkor küszöbön állt a harmincéves háború, s így ezt a tervet nem lehetett megvalósítani.

Említésre méltó Fr. Savary de Brèves elgondolása (1620.),³¹ aki 1591–1606 között Franciaország konstantinápolyi követe volt. A török birodalom megtámadására és felosztására vonatkozó tervét a „*Discours abrégé des asseurez moyens d’anéantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans, fait par le sieur de Brèves*” című munkájában fejt ki. De Brèves, aki kiválóan ismerte a birodalom szervezetét és gyengéit, konkrét javaslatot tesz a birodalmat megszálló tengeri és szárazföldi haderő összeállítására. Hozzá kell tennünk ehhez, hogy de Brèves-nek, mint Franciaország portai követének kiemelkedő szerepe volt a török-francia kapcsolatok rendezésében és fejlesztésében. 1604-ben sikerült megerősítenie a korábbi török-francia szerződéseket és egy újabb ponttal kiegészíttetnie. Ennek értelmében a török szultán a francia királyt a birodalom területén élő keresztények protektorának és a birodalom területén található szent helyek védelmezőjének ismerte el. Ezt a jogot a francia királyok már korábban is magukénak tekintették, az erre vonatkozó első megállapodások még XI. Lajos uralkodása idején születtek.

Érdekes jelenség a korszakban, hogy a törökök elleni harc kérdéseit tárgyaló munkák mellett megjelennek olyanok is, amelyek védelmükbe veszik a törökkel való szövetkezés I. Ferenc által kezdeményezett politikáját. Ilyen munka például G. le Guay „*Alliance du Roy avec le Turc et autres*”

címen megjelent könyve,³² amely védelmébe veszi „a francia királyok és a Fényes Porta közötti bensőséges kapcsolatokat.” „A régi és az új isteni jog megengedi a törökkel való szövetséget ... A spanyol király, a Habsburg császár és egyéb keresztény uralkodók gyakran keresték a török szövetségét kevésbé jogos okok alapján is, mint a francia király ... A törökkel való szövetség nem csak Franciaországnak, hanem az egész kereszténységnek hasznos lenne – íme a szerző vélekedését kifejező néhány fejezetcím. G. le Guay meggyőződéssel vallja, hogy ha Franciaország változtatna a török szövetség politikáján, a Habsburgok rögtön a helyébe lépnének. Az említett szerzők közül talán le Guay látja a legtisztábban a korabeli politikai viszonyokat, amikor megállapítja, hogy amióta a keresztény hatalmak közötti rivalizálás lett a meghatározója az európai politikának, az uralkodók mindvégig keresték a törökkel való szövetséget. Franciaország a törökkel való együttműködéssel fekezni tudta a Habsburgokat.

A török hódoltság és a törökkel határos területeken fekvő országok ban is megtalálhatjuk a török hatalom megdöntésére született terveket, 1646-ban Vasile Lupu moldvai fejedelem tervezte a török hatalom megdöntését. A lengyelekkel és a kozákokkal gyermekei házassága útján létesített családi kapcsolatait a török elleni közös fellépésre akarta felhasználni, terve azonban sikertelenül végződött.³³

Szólnunk kell az „*Opinio Dominorum Consiliariorum Hungarorum*”-ról is, amely az 1661. január 15-én Portia hercegnél a Titkos Tanács elnökénél tartott bécsi konferenciára készült, és amely 17 Felső-magyarországi vármegye, s egyházi és világi főméltóságok kívánságát fejezte ki. Megérett az idő a török elleni összefogásra, az egész világ a Habsburg császárra tekint, Lengyelország, Franciaország, Velence, Spanyolország, a pápa, s egész Itália, Erdély, Magyarország és a német fejedelemségek hozzanak létre nemzetközi szövetséget Habsburg fősséggel és közös erővel induljanak a török ellen.³⁴

A 17. sz. első felében a törökök hódító energiája apadt, a tizenöt éves háború és az évtizedes perzsa hadjáratok felemésztették a török haderőt, és a birodalom súlyos belső válságban volt. A 17. sz. második felében azonban a törökök újabb hódításokba kezdtek. Európában a vesztfáliai békét követően világossá vált, hogy a védekező harcok ideje lejárt, és elérkezett a török kiűzésének az ideje, amelyet nemzetközi szövetségben, támadó háború során kell végrehajtani. Két uralkodó vetélkedett egymással azért, hogy a létrehozandó nemzetközi szövetség vezetője lehessen, a francia király és a Habsburg császár. A kérdés most már az volt, hogy ki hozza létre a nemzetközi szövetséget. A török elleni háború szervező központjává ekkor végül is

a német fejedelemségek egy részéből XIV. Lajos támogatásával 1658-ban megalakult Rajnai Szövetség vált. 1660–63 között röplapok és propaganda-iratok sokasága ismertette az új török expanzió sikereit (Várad eleste, Erdély bukása, Érsekújvár ostroma és bevétele). A Rajnai Szövetség számára készített „*Vortrag, dass man nicht defensive sondern offensive mit dem Türken Krigen soll*” című előterjesztés³⁵ kifejti, hogy a védekező harcok ideje lejárt, a török ellen támadó hadjáratot kell indítani. A török szultán nagy hódításokra készül, új magyar foglalásai nem elégitik ki, ezután az osztrák örökös tartományokat és a német fejedelemségeket fogja bekebelezni. Ha a német fejedelemségek és az európai uralkodók összefognának, most megdönthetnék a török hatalmát. Fogjanak fegyvert a török elnyomás vagy részleges fennhatóságuk alatt élő népek, az ő harcuk a siker egyik záloga. Moszkva és a lengyelek is forduljanak a török ellen. Ha mindez megvalósul, valószínű, hogy a többi európai uralkodó is segíteni fog, különösen a tengeri kereskedelmet folytató országok, melyeknek a török hadihajók igen nagy elenségei a Földközi-tengeren.

Ekkor válnak aktuálissá az önállóságra törekvő fejedelemségekben Busbequius javaslatai a népi erőből szervezett önálló hadseregre, amellyel meg lehet védeni a hazát, s ezért nem véletlen, hogy 1663-ban újra kiadják Busbequius tervzetét. Itt kell megemlítenünk, hogy a nemzetközi koalíció török elleni közös programjának magyar változatát ekkor Zrínyi Miklós fogalmazta meg a „*Török Áfium*”-ban.³⁶

Szólnunk kell továbbá Turenne – a korszak hangulatát talán legjobban kifejező – „*Oratio*”-járól, amely „*Henrici Turrii vicecomitis de Tourenne ad Regem Christianissimum de bello turcico oratio habita Marsalii 31. Augusti 1663*” címmel³⁷ ugyancsak 1663-ban jelent meg, latin és német kiadásban, és amely Franciaország programját tartalmazza a török elleni nemzetközi szövetség létrehozására. Turenne vitairatának az eredete kétséges, feltételezik, hogy pusztán egyike azoknak a török elleni harccal foglalkozó másolatoknak, amelyek a 17. sz.-ban oly divatosak és elterjedtek voltak. Turenne kifejti, hogy nem érdemli meg az a keresztény nevet, aki legfőbb feladatának nem a török elleni harcot tekinti, mivel a törökök barbárok, és létében fenyegetik a kereszténységet. XIV. Lajost felszólítja arra, hogy legyen a török elleni kereszties háború vezetője, és Szent Lajos példáját követve vonuljon a törökök ellen. Lényegében X. Leo és la Noue tervét eleveníti fel. A francia seregeknek a németekkel, magyarokkal és erdélyiekkel kell együttműködni. A keresztény sereget, amelyben Szászország, Brandenburg és Szilézia is résztvenne, egyrészt a brandenburgi választó fejedelem, más-

részt Harcourt vagy Turenne vezetné. A svéd és a dán király pénzzel segítené a vállalkozást. A spanyol király, az olasz hercegek, Horvátország, Portugália, Lengyelország, a kozákok és a moszkvai cár, továbbá a perzsák is csatlakoznának a felszabadító harcokhoz. Turenne dicséri Havasalföld, Moldva és Erdély gazdagságát és kifejti, amennyiben sikerülne elfoglalni Észak-Magyarországot, e három fejedelemség egyesüljön a francia koronával. Anglia és Hollandia hajóhada együttesen vetne véget a barbár előretörésnek a Földközi-tengeren. Bouillon Gottfried példáját kell követni. A francia király nem maradhat közömbös a kereszténységet a török által sújtó nagy fájdalom iránt. A törökök mindig is tisztelték és félték a francia királyt. Franciaország lesz az, amely végül is lerombolja a török birodalmat.

Amikor 1663-ban megkezdődött a török magyarországi hadjárata, egyes német birodalmi fejedelmek, továbbá a Rajnai Szövetség egyes német tagjainak hadai, és Coligni-Savigny gróf vezetésével, francia csapatok is érkeztek Magyarországra segítségül a török ellen. Az 1663–64-es háború nemzetközi szövetségrendszerében a Habsburg császárt központi hely illette meg, annál is inkább, mivel I. Lipótot 1658-ban éppen azzal a feltétellel választották német-római császárrá, hogy indítsa meg a törököt kiverő háborút. 1664. augusztus 1-én a Montecuccoli vezette szövetséges hadsereg megütközött a törökkel és győzelmet aratott. Egy hónappal később a császári hadsereg azonban a szövetségeselek tudta nélkül megkötötte a vasvári békét. Ezzel kudarcba fulladt az 1663–64-es nemzetközi koalíció. E békekötés nagy felháborodást váltott ki egész Európában, s úgy tűnt, hogy megszakad egy másfél évszázados hagyomány és a török uralomtól nem a Habsburg dinasztia, hanem a francia király fogja megszabadítani Európát.³⁸ Mindezt igazolja az is, hogy XIV. Lajos uralkodása kezdetén a francia-török viszony nagyon feszült volt, Franciaország Velencét támogatta a törökkel folytatott háborújában, a francia király állt a Rajnai Szövetség háttérében, és a franciák résztvettek a magyarországi török ellenes harcokban is. Amikor VI. Sándor pápa (1655–1667) török elleni keresztes hadjáratot szervezett, XIV. Lajos az elsők között ajánlotta fel szövetségét.

1672-ben, amikor a törökök a franciák szíriai és egyiptomi kereskedelmi érdekeit sújtó intézkedéseket hoztak, Leibniz, a híres német filozófus ezt az eseményt arra szerette volna kihasználni, hogy elterelje a francia királyt attól a szándékától, hogy Hollandiát megtámadja. Emlékirat formájában terjesztette XIV. Lajos elé tervezetét a „*Mémoire de Leibnitz à Louis XIV., sur la conquête de l’Egypte, publié avec une préface et des notes par M. de Hoffmans, suivi d’un Projet d’expédition dans l’Inde, par terre.*

concerté entre le Premier Consul et l'empereur Paul. Ier au commencement de ce siècle” címmel.³⁹ Leibniz azt javasolja XIV. Lajosnak, hogy hódítsa meg Egyiptomot, és szerezze meg a Szuezi csatorna és a Vörös-tenger feletti francia ellenőrzés jogát. Egyiptom és az egész Kelet arra a felszabadítóra vár, akiben kétségek nélkül megbízhatna. A török birodalom sorsa pedig végre beteljesedne, és darabjaira hullna szét, „Ha XIV. Lajos meghódítaná Egyiptomot, a keleti kereskedelem és a Földközi-tenger ura, a Kelet császára, és a kereszténység legfőbb uralkodója lehetne.” Leibniz mindenképpen szerette volna a franciákat eltéríteni Hollandia megtámadásától, s e szándékától hajtva elhanyagolta az európai uralkodók közötti ellentéteket. A következő felosztást javasolja: Franciaország Egyiptomot, a birodalom többi részét pedig Ausztria, Magyarország, Lengyelország és a többi szomszédos állam kapná.

Leibniz felhívása visszhangra talált a francia udvarban, ahol kétségtelesen foglalkoztak a török elleni háború kérdésével. Ne feledjük, hogy Sully elképzelései még hatottak és számos franciát lelkesített az, hogy a „kereszténység védelmezője” legyen, s ezt a dicsőséget a török elleni keresztes háborúban akarta kivívni a maga számára. Mindezt bizonyítja, hogy számos kalandvágyó fiatal francia nemes és önkéntes vett részt a török ellenes harcokban Krétánál és Magyarországon.

Hogyan fogadta a francia király Leibniz emlékiratát? Először is megtámadta Hollandiát, s a holland háború során igyekezett a törököket rávenni arra, hogy támadják meg a Habsburgokat, – a törökök azonban nem akarták ekkor megszegni a vasvári békét. Ugyanakkor nem mondott le arról sem, hogy a Szent Lajos óta folyó „szent háború” vezetője legyen. XIV. Lajos 13 évvel Leibniz emlékiratát követően tervet dolgoztatott ki, amelynek Egyiptom elfoglalása csak részét képezte.

Amikor a török 1682-ben újabb nagy támadásra készült Bécs ellen, Michel Febre kapucinus barát, aki mintegy 18 évig a Levantén teljesített szolgálatot, felhívással fordult a francia királyhoz. Művét Louvois hadügyminiszternek ajánlva. A „*Theatre de la Turquie, traduit de l'italien en françois par son auter lui-même le sieur Michel Febre, avec privilège du Roy*”⁴⁰ 1682-ben jelent meg Párizsban. Febvre kifejti, hogy a kereszténység Franciaországban és a francia királyban – akinek az országa a legvirágzóbb jelenleg Európában – reménykedik, és tőle várja, hogy hódítsa meg a török birodalmat. Tervének érdekessége az a javaslat, hogy a keresztény uralkodók török elleni közös támadása esetén minden uralkodó egyidőben, de külön-külön szálljon harcba a török ellen és a neki tetsző területeken támadjon.

Ez azért fontos – írta –, hogy el tudják kerülni az elsőbbség kérdésében várhatóan felmerülő nehézségeket az osztozkodásnál. Mindenfajta együttműködési kísérlet magát a török ellenes vállalkozást kockáztatja. Így a Habsburg császár Magyarországon szálljon harcba a törökkel, a lengyel király a Fekete-tenger felé indítson támadást, Velence foglalja vissza dalmáciai területeit, Moreát, Candiával együtt és néhány görög szigetet. Spanyolország Észak-Afrikában Berberiat (Marokkó, Algéria, Tunisz, Tripolisz) szerezzé meg, majd ezután Egyiptomot és Jeruzsálemet. A francia király a Dardanel-lákat és Konstantinápolyt foglalja el, és Görögország területét hódítsa meg, a perzsa király szintén érdekeinek megfelelően támadjon. Mindenkit illessen meg az általa megszállt terület, amelyeket a harcok befejeztével kicserélnek majd egymás között a pápa döntőbíráskodásával.

S amikor 1683-ban megindult a török támadás Bécs ellen, a kérdés ismét az volt, hogy képesek-e a keresztény uralkodók az együttműködésre. A török elleni háború fő szervezőjévé ekkor XI. Incze pápa lett, akit a francia királlyal folytatott vallási vitái eleve a Habsburg császárhoz közelítették. A pápa e nézeteltérések ellenére a keresztény uralkodók összefogása érdekében igyekezett kibékíteni a Habsburg császárt és a francia királyt, és együttműködésre szólította fel őket. A törökök 1683. nyárutóján már Bécset ostromolták, s a helyzetet végül is Sobieski János lengyel király mentette meg. Lotharingiai Károly és Sobieski János seregei 1683. szeptember 12-én felszabadították Bécset. 1684-ben pedig a pápa által létrehozott nemzetközi szövetség, a Szent Liga – amelyben a Habsburg császár, Bajorország, Lengyelország, Velence és a pápa vettek részt – megindította a törököt kiűző hosszú és keserves háborút, Habsburg vezetéssel. XI. Incze pápa Magyarország felszabadítását kereszties hadjáratnak nyilvánította. A Szent Liga okirata bizonyítja talán a legjobban, hogy ez esetben területszerző, hódító háborúról volt szó. A szövetségi okirat ugyanis kimondta, hogy a szövetség minden tagja külön és önállóan indítja meg hadi munkálatait, és mindegyik megtartja azt a területet, amit meghódított; egyik sem léphet a közös ellenséggel alkura a másik hatalom hozzájárulása nélkül.

A francia király ellentmondásos szerepet játszott Bécs ostroma idején. Biztosította I. Lipótot keresztényi szolidaritásáról, ugyanakkor a török támadást arra használta fel, hogy folytassa hódításait német területeken. 1684-ben 20 évre szóló fegyverszünetet kötött a Habsburgokkal, akik kénytelenek voltak jóváhagyni foglalásait, ezt az egyezményt azonban bármikor felrúghatta. A pápa többszöri felszólítása ellenére sem támogatta a Szent Szövetséget, igyekezett azonban elosztatni mind a pápa, mind a császári kö-

rök bizalmatlanságát. Mindent megtett annak érdekében, hogy a császár és a törökök ne kössenek békét. A XIV. Lajos nevével fémjelzett ún. „*Nagy Terr*” (1685–87), amely Konstantinápoly elfoglalását tartalmazta, pontosan akkor fogalmazódott meg, amikor a szövetségesek megkezdték Magyarország felszabadítását.

Ezt a XIV. Lajosnak tulajdonított tervet Gravier d’Ortières hajós kapitány, a francia levantei kereskedelmi kikötők felügyelője kéziratai között találhatjuk meg. G. d’Ortières az újonnan kinevezett konstantinápolyi követtel, Girardinnal érkezett török földre. Feladata az volt, hogy Konstantinápoly elfoglalásával kapcsolatban térképeket és terveket készítsen és gyűjtsön, amelyeket három vaskos kötetben foglalt össze a következő címmel: „*Estat des places que les princes mahométans possèdent sur les costes de la Mer Méditerranée et dont les plans ont été levez par ordre du Roy à la faveur de la visite des Eschelles de Levant, que sa Majesté a fait faire les années 1685, 1686 et 1687, avec les projets pour y faire une descente et s’en rendre maîtres*”.⁴¹ Az első kötetben egy hosszú Konstantinápolyról szóló emlékiratot találhatunk, amelynek a kilencedik fejezete a török birodalom helyzetével, szervezetével, az európai egyensúlyban betöltött szerepével, az európai hatalmak politikai érdekeivel foglalkozik, abból a szempontból, hogy mindezek figyelembe vételével, hogyan tudná Franciaország a császárt megelőzve megszerezni a maga számára a keleti birodalmat és megdönteni a törökök hatalmát. E tervzet egy, a birodalom felosztására vonatkozó, javaslattal végződik.

G. d’Ortières nagyszerű képet fest a korabeli politikai viszonyokról és a török birodalomról. A törökök helyzetét a 17. sz. végén teljesen reménytelennek tartja, mivel a birodalmat anarchia dülja, hadereje gyenge, nincsenek szövetségei. Látja viszont azt is, hogy a keresztény uralkodók szövetségének létrehozása, amely már számtalanszor felmerült, lehetetlen. A vallás többé már nem elégséges mozgósító erő, az egyéni hódító érdekek dominálnak, ezek megvalósítása viszont nagyon költséges vállalkozás az európai uralkodók számára. Ha mindennek ellenére mégis létrejönne a szövetség, a keresztény uralkodók közötti hatalmi ellentétek és dicsőségvágy végül is a seregek megosztottságához vezetne, s az sem kizárt, hogy a török helyett egymás ellen támadnának. A török elleni harcban csak a törökkel szomszédos országokra lehet igazán számítani, mert a török terjeszkedés ezeknek az országoknak a létét fenyegeti a legjobban.

Soha nem volt még kedvezőbb alkalom a török kiűzésére a mostaniánál – állapítja meg –, mivel a keresztény uralkodókat most a fennmaradá-

sukért folytatott harc kényszeríti arra, hogy a török ellen – akik megtámadták Velence birtokait és Magyarországot – szövetekezzenek. A török meggyengülése is ösztönzőleg hat. A francia királynak azonban nem szabad engednie, hogy túl messzire jussanak a Habsburg császár csapatai.

A továbbiakban részletesen elemzi, hogy milyen politikát kell folytatnia Franciaországnak: két megoldás lehetséges: Az egyik, hogy támadást indítanak a rajnai fronton egy hatvanezer fős csapattal. Ezzel minden bizonnyal meg lehetne állítani a Habsburg császár előretörését a török birodalomban. Ez a megoldás azonban feltétlenül számos kellemetlenséget okozna Ófelségének a keresztény világban, s Róma azt híresztelné, hogy a törökök megvesztegették a franciákat. A másik megoldás az, hogy a francia király elfoglalja Konstantinápolyt. E város elfoglalása ugyanis jelképesen az egész keleti birodalom birtoklását jelenti. Mindenképpen meg kell előzni a Habsburg császárt abban, hogy eljusson Konstantinápolyba.

Ahhoz, hogy Ófelsége szándékait fedezni tudják, el kell hitetni a pápával, hogy továbbra is az együttműködés érdekében tevékenykednek, a pápa beleegyezése és támogatása nélkül ugyanis Ófelsége szándékai nem megvalósíthatók. Lengyelországot ki kell ragadni a Habsburg császár kötelekeitől, és létre kell hozni Lengyelország, a Velencei Köztársaság, az erdélyi fejedelem és Thököly szövetségét, ami határt szab majd a Habsburg császár terjeszkedésének. Angliával szoros együttműködést kell kialakítani, meg kell akadályozni, hogy Anglia, Hollandia, és a Habsburg császár között szövetség jöjjön létre.

A török birodalom felosztása során a Habsburg császár megtarthatná a törökkel szembeni harcokban elért hódításait, az összes magyarországi várost és a még török kézen levő területeket is átengedné neki, abban az esetben, ha nem terjeszkedik tovább. Velence Szlavóniát, Horvátországot, Boszniát, Dalmáciát, Albániát kapná, mivel e területek részben határosak a köztársasággal, és összefüggő területet alkotnak a tengeröbölben. Így Velence helyre tudja majd állítani régi hatalmát. E területek fejében a velenceiek átengednének a franciáknak Moreát és a görög szigeteket. A lengyel királynak, aki mindeddig nem húzott semmilyen hasznot a háborúból, bár ott harcolt Bécsnél a török ellen – Moldvát és Havasalföldet juttatná. Thököly herceg, aki nagyon bátor és derék ember, a temesvári fejedelemséget kapná. Vissza kell állítani az Erdélyi Fejedelemséget és jelentős támogatásban kell részesíteni, mivel a császár elleni harcban mindenképpen szükség van arra, hogy ez a fejedelemség a franciák oldalán álljon. Franciaországot illetné Morea,

Thessalia, Macedonia, Szerbia, Bulgária, Románia és a görög szigetek. Megfontolandó Egyiptom meghódítása is.

Konstantinápoly elfoglalására végül is nem került sor. XIV. Lajos azért, hogy a Habsburgok túlzott térnyerését a török birodalom területén megakadályozza 1688-ban betört a rajnai Pfalzba. A rajnai támadással egyidejűleg a törököket arra ösztönözte, hogy indítsanak újabb támadásokat a Habsburgok ellen. Lényegében a franciaellenes „Nagy Szövetség” – a Habsburg császár, Spanyolország, Anglia és Hollandia szövetsége – tette lehetővé I. Lipót számára, hogy folytatni tudta a török elleni háborút. Az is kétségtelen azonban, hogy a törökök európai birtokait ekkor Franciaország mentette meg. Csak a ryswicki békekötés (1697.) után kerülhetett sor a karlócai béketárgyalásokra, és 1699-ben a békekötésre, amelyet Franciaország mindvégig ellenzett és igyekezett megakadályozni. A Szent-Ligában résztvevő országok képviselői külön-külön tárgyaltak a törökökkel és kötötték meg a békét. Az uti possidetis elve alapján mindenki megkapta azokat a területeket, amelyeket a kezében tartott a békekötéskor. A karlócai béke legalizálta a birodalom hosszú ideig integráns részét képező területeinek az elvesztését. Magyarország és Erdély a Habsburg császáré, Dalmácia és Morea, továbbá fontos égei-tengeri szigetek Velencéé, Podolia és Ukrajna Lengyelországé, Azov és a Dnyeszter-menti területek Oroszországé lettek. A karlócai béke a török birodalom Európából való végleges visszavonulásának a kezdetét jelentette.

Jegyzetek

1. P. Chaunu: A klasszikus Európa. Budapest, 1971. 11.
2. Európa török elleni harcának irodalmáról tájékoztat: Carl Göllner: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I–II. köt. Bucuresti, Baden-Baden, 1967. A török birodalom felosztására született terveket T.G. Djuvara: Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913) Paris, 1914. c. könyvében ismerteti, kiváló és jól felhasználható jegyzetapparátus kíséretében.
3. Az anyag nagy része külföldi levéltárakban kéziratban található meg.
4. W. Zöllner: A keresztes háborúk története, Budapest, 1980. 264.
5. Gergely Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982. 180., 182.
6. Philippe le Bon tervét a „Projet d'expédition contre les Turcs préparé par les conseillers de duc de Bourgogne Philippe le Bon címmel M. Jules Finot publikálta Mémoires de la Société des Sciences de Lille. Lille, Quarré. 1980. in-8. (I. Djuvara, 42–45.)

Le Bon tervéhez kapcsolódik Bertrandon de la Broquière küldetése. Voyage d'outre-mer et retour de Jérusalem en France par la voie de terre, pendant le cours

- des années 1432 et 1433 par Bertrand de la Broquière, Conseiller et premier Ecuyer tranchant de Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne; ouvrage extrait d'un manuscrit de la Bibliothèque Nationale, remis en français moderne et publié par le citoyen Legrand d'Aussy, an VIII. 1. Djuvara, 39–41.; Kiadta Schefer (Paris, 1892). Munkájában megemlékezik Magyarországon történt átutazásáról, idevágó részlete megtalálható Magyar Történelmi Okmánytár a brüsszeli orsz. levéltárból és a burgundi könyvtárból (IV. Pest, 1859, MHHD IV. a függelékben.) I. Kosáry Domokos Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába, Bp. 1951. I. köt. 110.
7. La delivrance de la Grèce projetée en France à la fin du XVe siècle. Revue d'histoire Diplomatique, 1911. 333–351.
 8. Djuvara, 51–56.
 9. Das ist ein Anschlag eins zugs wider die Türckenn und alle die wyder den Christenlich in Glawbenn seyndt.; Orsz. Széchenyi Könyvtár, Hung. Röpl. 61.; Göllner, Turcica. 108. említi Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika, Gyorsuló idő, Budapest, 1975. 179., 191.; és A török kiűzésének eszméje a magyar politikai gondolkodásban a 17. sz. közepén c. tanulmányában, Történelmi Szemle, 1974/4.;
 10. Luther Márton: Eine Heerpredigt widder den Turcken. Wittemberg, 1529. 1. Göllner, Turcica. 307. A Tábori prédikációt elemzi: Ruzsás Lajos: A nyugati közvélemény és Magyarország harca a török ellen. Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből, Budapest, 1970. 63–65.
 11. A levél végén a következő szöveg található: Datum apud Friburgum brisgoiae 17 die Martii anno Christo nato 1530, Antverpia apud Michaellem Hillenium. 1. Djuvara, 67–68. és Göllner, Turcica. 192. p.
 12. Göllner, Turcica. 575. 277.p.
 13. Djuvara, 72–74.; Göllner, Turcica, 679. 322. p.
Jean Cuspinianus: De Turcorum origine, religione, ac immanissima eorum in Christianos tyrannide, deque viis per quas, Christiani Principes Turcos profligare et inuadere facile possent. Liber iam primum natus et ad utilitatem Reipublicae Christianae auribus inaudita. Antwerpen, 1541.; Djuvara, 72–74.; Göllner, Turcica, 575. 277. p.
 14. Georgevits: De Turcarum moribus Epitome, Bartholomaeo Georgieviz Peregrino Autore. Quod tibi fieri non vis, Alteri ne feceris. Leiden Apud. Joan. Tornaesium. MDLIII. OSZK. RMK; 415. Göllner, Turcica, II. köt. 929. 33. p.; Djuvara, 75–79. Egyéb kiadásai: Leiden 1555, 1558, 1567, 1578, 1598. Párizs 1566, 1567, 1568. Genf 1629. Hanover 1686.
 15. Djuvara, 80–96.
 16. Djuvara, 97–105.
 17. Discorso dedicato al Beatissimo et santissimo Papa Pio Quinto circa il modo ruscibile et sicuro per far l'impresa et cruciata contra il gran Turco, che al certo si uincerebbe in Europa et anicsilarebbe in Asia con la quale non solo si potria ricuperare Constantinopoli sedi de gli antichi Imperatori Christiani, ma anco il sto sepulcro con tutta terra s-ta al che notte et giorno si doueria attendere da tutti le Princepi Christiani, per che con tal mezo si riunirebbe et ancora s'ampliarebbe la nostra santa Religione et fede di nostro signor Gesu Christo. Djuvara, 106–113. (Bibliothèque Ambrosiana de Milan)

18. Djuvara, 116–119.
19. Lettres du baron de Busbec, Ambassadeur de Ferdinand I. Roy des Romains, de Hongrie, et aupres de Soliman II. Empereur des Turcs. Nommé ensuite Ambassadeur de l'Empereur Rudolphe II. à la cour de France, sous le regne de Henry III. traduites en françois avec des notes historiques et geographiques par M. l'abbé de Foy et M. le comte d'Argenson. I–III. A harmadik könyvben található a tervezet „Projet de guerre de Busbec contre les Turcs”.
20. R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika, i.m. 190–191.
21. I. Sinkovics: L'union personnelle et le problème de la centralisation en Transylvanie à l'époque de la royauté polonaise d'Etienne Báthori, Annales Univ. Scient. Budapest, Sect. Hist. 6. 1964.
22. Djuvara, 120–123.
23. Djuvara, 126–137.
24. Djuvara, 138–144.
25. Dinastia ottomana, in che stato si trovi et come possa finire: Nella quale, con i difetti che si raccontano dell'ottomano, et i modi di distruggerlo, et con gli esempi famosi de Ré a Regni antichi, e moderni, si antichi, e moderni, si mostrano le vere cagioni interne, et esterne dei confiamenti, mutatione et rovine delli Stati. Djuvara, 145–158.
26. A következő francia tervek születtek ekkor: 1. Jean-Aimé de Chavigny (1606), 2. Le Grand Dessen de Sully (1607), 3. Projet de Jacques d'Espinchard (1609), 4. Projet de Giovanni Fantin Minotto (1609), 5–6. Les projets de croisades de Charles de Gonzague, duc de Nevers, et du Pere Joseph (1613–1618). 7. Projet de Fr. Savary de Brèves (1620). Djuvara, 159–208. E tervekről még Gérard Tongas: Les relations de la France avec l'Empire Ottoman. Toulouse, 1942.
27. Djuvara, 158–162.
28. Mémoires des Sages et Royales Oeconomies d'Estat de Henry-le-Grand. Ed. Petitot, Paris, Foucault, 1820–29. 9. vol. A XI., XII., XIX. és XX. fejezet foglalkozik az európai konfederáció tervével. „Un projet de pacification générale et de confederation européenne.”
29. Djuvara, 185–189.
30. Djuvara, 190–201.
31. Djuvara, 202–208.
32. G. le Guay: Alliance du Roy avec le Turc et autres. Paris, Toussain et du Bray, in-8. 274.
33. Djuvara, 209–214.
34. Á.R. Várkonyi: La coalition internationale contre les Turcs et la politique étrangère hongroise en 1663–1664. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 102. Bp. 1975. 17.
35. Várkonyi, i.m. 10–11.
36. Várkonyi, i.m. 11–14. és 15.
37. Djuvara, 215–220.
38. Köpeczi Béla: Franciaország a birodalom megmentője és a kereszténység bajnoka. Vasi Szemle, 1964/4.
39. Djuvara, 220–224.

40. Djuvara, 225–229.

41. M.H. Omont: Projets de prise de Constantinople et de fondation d'un Empire d'Orient sous Louis XIV. *Revue d'Histoire Diplomatique*, 1893. no. 2. 195–246.